

KÖNYVKERESKEDELMŰNK A MOHÁCSI VÉSZTŐL AZ 1772. ÉVI RENDTARTÁS KIBOCSÁTÁSÁIG

(R. tagsági székfoglaló a M. Tud. Akadémiában.)

Hazánkban a könyvek forgalombahozatalával a mohácsi vést követő harmadfélszázadban hivatásszerűen elsősorban maguk a könyvnyomtatók, azután a könyvkötők és végül a könyvkereskedők, alkalmilag pedig maguk a szerzők, a papok és tanítók is foglalkoztak. Sokszor egy és ugyanaz a személy a könyvnyomtatást, könyvkötészetet és könyvárúsítást egyidejűleg gyakorolta.

Az első hazai könyvnyomtató, akiről pozitív adatunk van arra, hogy egyúttal hivatásos könyvkereskedő is volt, HONTERUS CALIX-t brassói könyvnyomtató, aki 1563-ban JÁNOS ZSIGMOND választott király és erdélyi fejedelemtől kizárólagos engedélyt nyert arra, hogy Brassóban könyvekkel kereskedjék. A fejedelem Gyulafehérvárt 1563 július 12-én kelt rendelete egyúttal megtiltja a külföldieknek, hogy Erdélyben és Magyarországnak az ő fennhatósága alá tartozó területén könyvekkel kereskedjenek s ez üzletág kizárólagos gyakorlását HONTERUS mellett SCHESSBURGER JÁNOS és FALK AMBRUS kolozsvári lakosokra ruházza.¹ E rendelet azért is fontos, mert igazolja, hogy az erdélyi fejedelemben megvolt az a szándék, hogy a könyvek árúsítását privilégiumhoz kösse. De hogy szándékát mennyiben tudta megvalósítani, azt eddig nem sikerült tisztázni. Annyi bizonyos, hogy az 1578. évi nagyszebeni *Canonica visiatio* megemlíti a vándorkönyvárusokat (Buchführer), akiknek megtiltja, hogy terméketlen, haszontalan könyveket hozzanak be és árúsítsanak Erdélyben.² Erre az intézkedésre aligha lett volna szükség, ha a fejedelmi privilégiumot valóban respektálják. Sőt arra is van eset, hogy a városi hatóság egyenesen szembehelyezkedett a fejedelmi rendelkezésekkel. Így például a nagyszebeni városi tanács 1631-ben a BRANDENBURGI KATALIN fejedelemasszony által FRÖHLICH DÁVID ismert naptárkészítőnek adott kizárólagos szabadalmával nem törődve, felhatalmazta PISTORIUS MÁRK szebeni könyvnyomtatót, hogy sajátkészítésű naptárait a vásárokon árúsíthassa.³

¹ IVÁNYI BÉLA közlése, M. Kzsemlé, 1930. 297. l.

² Korrespondenzbl. 1886. 177. l.

³ U. o. 1882. 65–66. l.

GUTGESEL DÁVID XVI. századvégi bártfai nyomdászról tudjuk, hogy mielőtt felállította volna tipográfiáját, könyvek árusításával foglalkozott, s ezt az üzletágat hihetőleg mint könyvnyomtató sem hagyta abba. Nem tartozott a jó fizetők közé: legalább SCHARFFENBERG CRISPIN tekintélyes boroszlói könyvkereskedőnek a tőle 1571-ben beszerzett könyvek vétel-árával még 1576-ban is adósa volt.⁴ Őzv. HELTAI GÁSPÁRNÉRÓL ÉS KOMLÓS ANDRÁSRÓL szintén van arra nézve pozitív adat, hogy hivatásszerűen kereskedtek könyvekkel. Nevezetesen HELTAINÉ KOMLÓST, minthogy a tőle átvett könyvek árának kiegyenlítésével késlekedett, 1575. március elsején törvény elé idéztette.⁵ Ez utóbbi adat azért fontos, mert a legrégebb hazai bizonyíték arra nézve, hogy tipográfusaink idegen műhelyek termékeit is árusították. Ez a gyakorlat a további századok folyamán is tartotta magát. BREVER LŐRINC, a jeles lőcsei könyvnyomtató 1640/41-ben több könyvet szállítván sógorának, egy kassai kereskedőnek, ezek sorában olyanok is akadnak, melyeket ő egyáltalában nem (VERGILIUS) adott ki, vagy csak később nyomott után, hihetőleg a nagy keresletre való tekintettel.⁶ A legrégebb eddig ismert hazai könyvvárosi jegyzék, a *Catalogus librorum qui in Academica Societatis Jesu Typographia venales habentur*, melyet 1710-ben tett közzé a nagyszombati jezsuita nyomda,⁷ saját kiadványain kívül idegen officinák kelendőnek ígérkező termékeit is felsorolja *Libri qui aliudne adferentur* felírás alatt. Összesen 46 idegen kiadványt tartott ez a nyomda ekkor raktáron, köztük különféle *Breviarium*-okat, *Diurnale*-kat, a *Martyrologium Romanum*-ot, BONFINI és ISTVÁNFFY *História*-ját, SENNYEY LÁSZLÓ *Examen tripartitum ordinandorum*-át, valószínűleg az 1708. évi kölni kiadásban, melyet a nagy keresletre való tekintettel 1721-ben és 1750-ben maga is utánnymott⁸ és a kálvinista SZENCZI MOLNÁR ALBERT *Lexicon*-át, ami alatt a magyar és latin *Dictionarium* valamelyik kiadása értendő. A debreceni városi nyomda XVIII. századi leltáraiban pedig állandóan szerepel MELCHIORIS JÁNOS *Fundamenta theologiae* c. munkája, amelyet 1701-ben nyomtatott ki M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS Kolozsvárt s amelyből a debreceni officina, úglátszik több

⁴ ABEL JENO: A bártfai Sz. Egyed templom könyvtárának története. Bpest. 1885. 116., 117. l.

⁵ CSÜRÖS FERENC: A debreceni városi nyomda története. Debrecen, (1910), 50. l.

⁶ TERENTIUS, valószínűleg a Hensius-féle kiadásban, mely Szabó, RMK, II. szerint csak 1685-ben jelent meg Lőcsén és CICERO: *Epistolarum libri IV*, Sturmius-féle kiadása, mely 1684., 1690. és 1700. (RMK, II: 1545., 1663. és 2002. sz.) évi utánnymásokban látott napvilágot Lőcsén. V. ö. IFJ. KEMÉNY LAJOS: Adatok Breuer Lőrinc életéhez. M. Kvszle, 1894: 96. l.

⁷ RÁTH GYÖRGY unikum példányából *in extenso* kiadva *A legrégebb magyarorsz. könyvvárosjegyzék 1710-ből* c. M. Kvszle, 1888: 59/84. l. Az Egyetemi Nyomda történetírói nem ismerik.

⁸ L. SZINNYEI. *M. írók*. XII: 915. l.

száz példányt vett át megjelenésekor bizományba.⁹ ZALONYI NAGY JÁNOS nagyváradi kompaktor¹⁰ 1732 decemberében NOTTENSTEIN JÁNOS GYÖRGY budai könyvnyomtatótól nemcsak utóbbi saját, hanem a nagyszombati jezsuiták kiadványaiból is egész sereg könyvet rendelt.¹¹

Nyomdánk, éppúgy, mint már a XVI. században HELTAINÉ, nem érték be azzal, hogy maguk árusítsák sajtójuk termékeit, hanem bizományosok útján terjesztették őket szerte az országban, sőt, ha erre mód kínálkozott, az ország határain túl is! Így a nagyszombati nyomda bécsi bizományosa a XVIII. század elején ENDTNER MÁRTON, 1775-ben pedig BERNARDI ÁGOSTON ottani tekintélyes könyvárus volt.¹² ZOLTAI a provizori jelentések alapján az 1730 és 1760 közé eső időből a debreceni nyomdának Magyarország és Erdély területéről nem kevesebb, mint 41 bizományosát állította egybe, akik, TELEGDI SÁMUELNE kolozsvári tipográfus kivételével valamennyien kompaktorok voltak.¹³ A nagyszombati nyomda 1775. évi bizományosai között¹⁴ a könyvkötők mellett néhány könyvkereskedő, plébános, tanárféle és — egy sóperceptor is akadt. A papok könyvterjesztő szerepére egyébként a legrégebb hazai adat a XVI. század utolsó negyedéből való. DEBRECZENI JÁNOS szántói, majd károlyi prédikátor 1756. (?) évi könyvjegyzéke, mely a debreceni, sajnos, név szerint meg nem nevezett könyvkötőnek bekötésre adott műveket sorolja fel, világosan a mellett bizonyít, hogy ez a prédikátor a könyvek eladásával hivatásszerűen foglalkozott. A jegyzékben uyanis MELIUS PÉTER Szent János jelenésének magyarázatja (RMK, I: 69. sz.) 25 példányban MOLNÁR GERGELY Grammaticá-ja (RMK, II: 72., 93., 94. v. 102. sz.) 21 példányban, NAGY BÁNKAI MÁTYÁS Az vitéz Hunyadi János viadaljai es io szerenczeje (RMK, I: 107. sz.) 52 példányban, ILOSVAI PÉTER Historia Alexander Magni-ja (RMK, I: 102. sz.) 28 példányban, TEMESVÁRI ISTVÁN Historia(ja) a kenyérmezei győzedelemről (RMK, I: 73. sz.) 14 példányban, a Historia Matie regis című mű, amely cím alatt valószínűleg GÖRCSÖNI AMBRUS széphistóriájának egy ma már ismeretlen kiadása lappang, 67 példányban, a Historia de Turcarum profligatione per Italos factu in mari 30 példányban és végül WESTHEMER Libellus troporum c. tankönyve (RMK, II: 88. sz.) 70 példányban szere-

⁹ ZOLTAI LAJOS: *Debrecen város könyvnyomdájának XVIII. sz.-beli működése.* Debr. (1934). 16. l.

¹⁰ Aki valószínűleg azonos a Zoltai i. m. 17. l.-ján emlegetett Záhonyi Nagy Józseffel.

¹¹ GÁRDONYI ALBERT: *Magyarorsz. könyvnyomdászat, etc.* Bp., 1917. 35. l.

¹² *A Kir. M. Egyet. Nyomda története.* Bp., 1927. 60. és 191. l.

¹³ I. m. 17. l.

¹⁴ Jegyzéküket l. *A K. M. Egyet. Nyomda tört.* 191. l. 141. sz. jegyzetben.

pel, ami csakis úgy érthető, ha föltesszük, hogy DEBRECZENT JÁNOS a könyveket árusítás céljából szerezte be.¹⁵

A könyvek hivatásos terjesztői mellett a szerzők és könyvnyomtatók rokonai, barátai és pártfogói is közreműködtek a sajtótermékek értékesítésénél. Így BORNEMISZA PÉTER saját nyomdájában megjelent könyveinek árusítására sógora, MÁRIÁSY FERENC is vállalkozott.¹⁶ Végül arra is tudunk esetet, amikor a könyvkedvelő urak küldönc útján hozatták el a szerzőtől könyveit. Így MELYTH FERENC Diósgyőrött 1572. november 19-én NAGY GYÖRGY olsóci szolgájához intézett levelében szóvá teszi, miént nem juttatja el hozzá azt a három könyvet, melyet MELIUSTól hozott meg számára.¹⁷

A könyvek legfőbb terjesztői azonban a könyvkötők voltak, mégpedig nemcsak nálunk, hanem a sokkal fejlettebb irodalmi viszonyok közt élő Németországban is. CHRISTOPH BIRCH XVI. századi lipcsei kompaktor például valóságos mintaképe volt az ilyen könyvkötőnek és könyvkereskedőnek. A lipcsei kompaktoroknak nemcsak hogy nyílt üzletük volt a kicsibeni eladáshoz, hanem a nagybani eladásban is élénk részt vettek. Idegen könyvárusok a vásáron tőlük szerzik be kötött könyvszükségletüket, e mellett antikváriátussal is foglalkoztak, bizományosai voltak az idegen könyvkiadóknak, sőt elvéve saját kiadói üzletekbe is belementek.¹⁸ Ha a céhbe nem állott könyvkereskedőkkel valami nézeteltérésük támadt, a felsőbbség rendszerint nekik adott igazat.¹⁹ Magyarországon az első ilyen nagyobbszabású könyvkereskedői tevékenységet is kifejtő könyvkötő GALLEN JÁNOS volt. Külföldi származású lehetett, mivel csak 1581-ben nyert Kassán polgárjogot.²⁰ BATHORY ZSIGMOND Gyulafehérvárt 1582. június 24-én kelt rendeletével fölhatalmazta, hogy külföldről behozott könyveit, hacsak tiltott dolgokat nem tartalmaznak, a fejedelem területén mindenütt árusíthassa.²¹ GALLEN JÁNOS 1583-ban halt el s hagyatéki leltára latin, német és cseh nyelvű kiadványok mellett egész sereg magyar, továbbá egy pár francia, görög és héber könyvet is felsorol, mégpedig a raktáron lévő példányok számának és becsértékének feltüntetésével. A könyvek egy része kötetlenül, más része pergamentbe

¹⁵ ZSINKA FERENC: *Magyar prot. egyháztört. adattár.* Bp., 1928. XII : 23/4. l.

¹⁶ Közlemények Szepes várm. Multjából. XVII : 168. l. (Iványi.)

¹⁷ LUKCSICS PÁL: *XVI. sz.-i m. irodalomtört. vonatk. újabb levelek a zselői levéltárból.* Irodalomtört. Közlem. 1930 : 226. l.

¹⁸ V. Ö. KIRCHHOFF: *C. Birch, Buchbinder u. Buchführer in Leipzig.* Arch. f. Gesch. d. Dt. Buchhandels. 1892 : 11/62. l.

¹⁹ V. Ö. F. H. MEYER: *Buchbinder u. Buchhandel.* U. o. 63/72. l.

²⁰ V. Ö. KEMÉNY LAJOS: *Adalékok a kassai könyvmásolók stb. történetéhez.* M. Kvszle, 1910 : 190. l.

²¹ ERNYEY JÓZSEF: *Adalék a XVI. sz. hazai könyvkereskedelemből.* M. Kvszle, 1928 : 85/6. l.

fűzve, s ismét más része bekötve szerepel a leltárban.²² A könyvanyag tudományos része néhány krónikán, jogi és nyelvészeti kézikönyvön kívül, a kor érdeklődésének megfelelően, főleg protestáns teológiai munkákban volt gazdag. LUTHER és szorosabb követői: BRENTIUS, CHEMNITIUS, CHYTREUS, FLACIUS, LESSIUS, MAIOR (Gross v. Joachimstal), MUSCULUS, SELNECCERUS, ERASMUS SERCERIUS és SIMON PAULI, MELANCHTON és a philippinisták sorából PEUCER meg SPANGENBERG, a zwingliánus BULLINGER és végül KÁLVIN JÁNOS, hogy csak a legnevezetesebbeket említsük, vannak képviselve a leltárban. Munkáik közül egyiket-másikat több példányban is raktáron tartotta. Így a Kálvin-féle *Institutiones*-t három példányban. A könyvkészlet zömét azonban az akkor divatos iskolai auktorok mellett a latin, magyar, német és cseh tankönyvek, káték, a német és magyar széphistóriák, sorsvetőkönyvek s több effélék teszik. Nagyobb példányszámokkal csak az ezekbe a kategóriákba tartozó kiadványoknál találkozunk. Igen tanúságosak az ezekre vonatkozó adatok, mert mindennél jobban megvilágítják GALLEN vevőközönségének az érdeklődési körét. A legkelendőbb cikk úgylátszik a MOLNÁR-féle *Grammatica compendiosa* (RMK, II : 148. és 313. sz.) volt, mely négyszer fordul elő a leltárban. Egyszer 12 példánya 19 dénár, másszor 89 példánya 5 forint 87 dénár, harmadszor 103 példánya 6 forint 78 dénár s végül negyedszer példányszám feltüntetése nélkül 40 dénár értékben. A káték sorából BRENTIUS, CLAIUS, FERANARIUS, FISCHER, LESSIUS, LUTHER, MELANCHTHON, STÖCKEL és TROTZENDORF latin vagy német katekizmasait tartotta raktáron, jobbára 1—3 példányban. Kivétel a LUTHER-féle *Parvus catechismus*, amely 14 példányban, a szerző megnevezése nélkül szereplő, de valószínűleg szintén LUTHER-féle „*kleine Catechismi*“, mely 36 példányban s a STÖCKEL-féle *Catechesis*, mely 46 példányban áll rendelkezésre. Nagyobb példányszámmal szerepelnek még a leltárban a következő kiadványok: a DONATUS-féle elemi latin nyelvtan (41 péld.), ERASMUS: *Colloquia* (5 és esetleg még 3 péld.), FREIGIUS: *Grammatica latina* (10 péld.), *Grammatica graeca* (7 péld.), *Musica* (15 péld.), LINACER: *Compendium* (6 péld.), LUTHER: *Gesangbuch* (10 péld.), MEDLER: *Compendium* (6 péld.), STURM: *Epistolae*, ami alatt valószínűleg CICERO leveleinek iskolai kiadása értendő (23 péld.), VERGILIUS: *Bucolica* (17 péld.), a névtelenek közül *Bergrein* (20 péld.), *Deutsche Lieder* (126 péld.), *Einmal Eins* (7 péld.), *Figur u. Wahrheit* (23 péld.), *Gespräch Petri mit Christo* (14 péld.), *Planetenbüchl* (12 péld.), *Sibylle Weissagung* (18 péld.), *Susannenspiel* (11 péld.), *Traumbüchl* (36 péld.). A magyar könyvekre vonatkozó adatokat, melyek minket elsősorban érdekelnek, a következők-

²² KEMÉNY LAJOS: *Egy XVI. sz.-beli könyvkereskedő raktára*. M. Kvszle, 1895 : 310/20. l.; a leltárban szereplő magyar könyvek jegyzékét ugyanő a M. Kvszle 1887 : 136/8. l. is közölte!

ben ismertetjük: HELTAI GÁSPÁR: *Az biblianac negyedic resze* (RMK, I: 28. sz.) 1 frtra, *Vigasztaló könyvecskéje* (RMK, I: 32. sz.) 4 példányban 70 dénárra, *Új testamentum-a* (RMK, I: 56. sz.) fűzve 72 és fél dénárra, kötve 1 frt 20 dénárra, *Száz fabulá-ja* (RMK, I: 58. sz.) 3 példányban 1 frt 32 dénárra, *Chronica-ja* (RMK, I: 118. sz.) fűzve 1 frt 18 és fél dénárra, kötve 1 frt 50 dénárra, *Isteni dicsiretei* (RMK, I: 347. sz.) 3 kötött példányban 1 frt 20 dénárra, a magyar *Soltárok* (RMK, I: §1. sz. vagy Sztripszky, 1187. sz.) 9 példánya 4 frt 3 dénárra, egy közelebből meg nem határozható magyar biblia 4-rétben, kötve 1 frt 25 dénárra, az *Inquisitio Hispanica*, amelyen hihetőleg HELTAI Háló-ja (RMK, I: 81. sz.) értendő egyszer 31 dénárra, másszor pergamentbe fűzve 40 dénárra van becsülve. MELIUS *Herbarium-a* (RMK, I: 141. sz.) négyszer is szerepel a leltárban. Az egyik példányt 1 frt 20 dénárra, a másikat 1 frtra, a harmadikat kötve 80 dénárra értékelték, míg a negyedik tétel alatt szereplő négy példány együttesen 1 frt 10 dénárval van fölvéve. KULCSÁR *Postilla-ja* (RMK, II: 250. sz.), valamint WERBÖCZI *Hármas könyv-ének* úgy latin (RMK, II: 130. sz.), mint magyar (RMK, I: 87. sz.) kiadása egy-egy frtra van téve. *Az életnek kútfeje* c. brassói nyomtatvány hét példányát mindössze 95 dénárba becsülték a leltározók, míg *Fons vitae* címen ugyanez a könyv vagy talán latin eredetije hat példányban, igaz, hogy kötve, 2 frt 50 dénár értékben szerepel a jegyzékben. Alighanem a *Vasárnapokra és ünnepnapokra szóló evangéliumok* valamelyik kiadása lappang a lista két tétele alatt, melyet KEMÉNY egyszer Egba-, másszor Eglának olvasott; az első 22 példányt említ 2 frt 64 dénár, a második 26-ot 4 frt 86 dénár összértékben. Igen gazdag volt a raktár nemcsak német, hanem magyar széphistóriákban is. Amennyiben a ropant csonka címek alapján megállapíthattuk, utóbbiak sorából többek között a következőket tartotta Gallen raktáron: CSENGERI ANDRÁS: *Historia Josephi Judaei* (RMK, I: 101., 125., 168. vagy 188. sz.) öt-öt példányát egyszer 30, másszor meg 32 dénár, ismeretlen számú példányait pedig 22 dénár értékben; BOGÁTI FAZEKAS MIKLÓS: *Szep historia az tókellestes Asszony állatokról* (RMK, I: 128. sz.) egy példányát 9 dénár s ugyanattól *Az ótdic resze Mattyas kiraly dolgainac* (RMK, I: 129, vagy 166. sz.) 6 példányát 66 dénár értékben; *Ester dolga* (RMK, I: 131. sz.) 4 példányát 13 dénár értékben; *Az Fortunatusrol való szep historia* (RMK, I: 343. sz.) 4 példányát 75 és egy példányát 20 dénár értékben; GÖRCSONI AMBRUS: *Szep ieles historias enek... Matyas királynac... historiaja* (RMK, I: 132. vagy 180. sz.) 8 példányát 118 dénár, ismeretlen számú példányait pedig 35, illetve 16 dénár értékben; HUSZTI PÉTER: *Aeneis* (RMK, I: 185. vagy 192. sz.) 10 példányát 1 frt 4 és fél dénár értékben; ISTVÁNYI PÁL: *Szép roevid cronica... Volter kirallyrol* (RMK, I: 105. vagy 169. sz.) 1 példányát 10 dénár értékben; *Poncianus historiaia* (RMK,

I: 192. sz.) 17 példányát 1 frt 70 dénár s két más-példányát 27, illetve 28 dénár értékben; *Salamon és Markalf* (RMK, I: 133. sz.) egy példányát 10 dénár értékben; SZAKMÁRI FABRICIUS ISTVÁN: *Historia ex Parteny Nicēsis de Amatorys* (RMK, I: 134. sz.) 3 példányát 13 dénár értékben; SZEGEDI VERES GÁSPÁR: *Szep roevid historia ket nemes ifiaknak igaz barsagokrol* (RMK, I: 144. vagy 172. sz.) 10 példányát 33 dénár értékben; SZTÁRAI MIHÁLY: *Achab kyral hytelensegeröl* (RMK, I: 182. sz.) 10 példányát 37 dénár értékben; SZTÁRAI MIKLÓS: *Az viz ezö nec historiajarol* (RMK, I: 182. sz.) ismeretlen számú példányát 44 dénár értékben; TINÓDI SEBESTYÉN: *Historia Sigmond chaszar fogsagarol* (RMK, I: 113. sz.) 10 példányát 49 és fél dénár értékben; TORKOS JÁNOS: *Historia regis Absolom* (RMK, I: 338. vagy 352. sz.) 5 példányát 44 és 4 példányát 22 dénár értékben; VAJDA-KAMARÁSI LÖRINC: *Ighen szep historia az Jason hazassagarol* (RMK, I: 183. sz.) 12 példányát 38 dénár értékben; VALKAI ANDRÁS: *Genealogia historica regum Hungariae* (RMK, I: 121. sz.) egy (?) példányát 20 dénár értékben; VALKAI ANDRÁS és NAGYBÁNKAI MÁTYÁS: *Ket szep historia* (RMK, I: 174. sz.) ismeretlen számú példányait 61 dénár értékben; végül a névtelen *Historia excidii Troiani* (RMK, I: 120. sz.) ismeretlen számú példányát — ha ugyan ez lappang a *Historia Paridis* cím alatt — 24 dénár értékben. Igen keresett lehetett FRISIUS *Arithmetica*-ja is, melyből Gallen hét példányt tartott raktáron 84 és fél dénár értékben, csak az a kérdés, vajjon az eredeti latin kiadásról, vagy a debreceni magyar (RMK, I: 123. vagy 186. sz.) átdolgozásáról van-e szó? De mindez adatoknál becsesebb a leltárnak az az adaléka, mely EURIPIDES egyik, közelebből meg nem jelölt, tragédiájának magyar fordítására vonatkozik. Milyen kár, hogy az 59 dénárba becsült hat példány közül egy sem került az utókorra! Méltó párja volna BORNE-MISZA PÉTER sokáig lappangott *Elektra*-fordításának s így is ékesen szóló bizonyága a hazai humanizmus virágzásának. Végül igen figyelemre méltó az a körülmény, hogy a hagyatékban 3 frtra értékelve KONRAD GESNER, a jeles zürichi polyhistor *Bibliotheca universalis*-a, az első nemzetközi jellegű bio-bibliográfia is előfordul, melyet Gallen bizonyára nem eladásra, hanem az üzlete lebonyolításához szükséges segédkönyvként szerzett be.

GALLEN JAKOS azonban úgy bibliografiai képzettség dolgában, mint könyvkészletének gazdagságát tekintve alighanem kivételes jelenség volt könyvtárussal is foglalkozó könyvkötőink hosszú sorában. Azt hisszük, sokkal közelebb járunk az igazsághoz, ha bibliopola-kompaktoraink könyvkészletét illetően azt a leltárt tekintjük szokványosnak, amelyet 1714 július 17-én vettek föl a nem rég elhunyt WISZT GÁSPÁR kassai könyvkötő

árúraktáráról.²³ Ebben a jegyzékben valamire való tudományos munka MOESCH LUKÁCS piarista LUCAS-a S. EDMUNDO néven kiadott *Vita Poëtica*-jának (Nagyszombat, 1693), JUSTUS LIPSIVS *Monita et exempla politica*-jának s a névtelen *Dictionarium germanicum*-nak egy-egy példányán, valamint a *Juris civilis* [liber?] 3 bekötött, 2 in crudo lévő s egy csonka példányán kívül alig akad; a többi mind elemi és középiskolai tankönyv, katolikus, luteránus és kálvinista katekizmus, énekeskönyv meg népies épületes irat. Példányszám dolgában az ábécéskönyvecskék különböző kiadásai — együttesen 480 kötött és 1200 kötetlen példány — vezetnek. A kátek sorából a legtöbbet a CANISIUS-féle róm. kat. katekizmusokból tartott raktáron: 85 példányt, amiből a latin kiadásra 21, a latin-magyarra 50, a németre 10 és a csak magyar nyelvűre négy példány esik. Ezt követi a kálvinista *Keresztyén hitnek fundamentomi* (Debrecen, 1704. Sztripszky 2205. sz.) 65 példányban és ENYEDI SAMUELnek a református iskolákban igen elterjedt *Praecepta morum*-a (valamelyik lőcsei kiadásban) 53 példányban), míg a Nagy kálvinista katekizmus, az úgy nevezett *Palatinusi káté* mindössze nyolc példányban darvadozott Wiszt kompaktor raktárában. A LUTHER-féle káté kiadásai közül csupán a tót nyelvű szerepel a leltárban (21 példány), de meglehet, hogy a *Catechesis germanica vulgo Kinderlehre* (19 példány) is ennek egy változata. Ha még megemlítjük a leltár *Enchiridion vel Kleine Catechismus* (3 példány) és *Epitomes Catecheticae Ulmensis* (6 példány) c. tételeit, úgy a raktár egész káté készletét kimerítettük. A tankönyvek sorából a legtöbbet COMENIVS *Vestibulum*-ából (34 példány), BUZINKAI MIHÁLY *Compendium logicum*-ából (valószínűleg az 1702. évi lőcsei kiadásban, 25 példány) MOLNÁR GERGELY *Grammatica*-jából (15 példány) és LEONHARD CULMANN *De 8 partibus orationis*-ából (13 példány) tartott raktáron, míg EMANUEL ALVEREZnek a jezsuita iskolákban használatos tankönyveiből jóval kisebb készlete volt: a *Prosodia*-ból hét, a *Principia*-ból három és a *Syntaxis*-ból pláne csupán két példány! Meglepően kis készlettel rendelkezett a magyar (11 példány) és a német (5 példány) *Evangélium*-ból és *Szent Dávid 150 soltari*-ból (3 példány), a SZEGEDI GERGELY-féle református *Énekeskönyv*-ből (9 kötött és 2 kötetlen példány), BALASSA-RIMAI *Istenes éneke*-ből (9 példány). Az ájtatossági könyvek közül példányszám dolgában a *Kleiner Seelenschatz* (21 példány) és a *Rosenkrantz* (11 példány) vezet, míg az *Aranylánc*, a *Mennysország tárháza*, a *Hétnapi utitárs*, a *Kleiner Seelenwecker* és a *Messbuch* 5—5 példányban maradt a hagyatékban vagy azért, mert nem igen vagy mert nagyon is keresték őket. Ez a jegyzék valóságos igazolása M. TÓTFALUSI KISS MIKLÓS keserű feljajdulásának: „Derék könyveket itt hijjába nyom-

²³ V. Ö. KEMÉNY LAJOS: *Egy XVIII. sz.-beli könyvraktár*. M. Kvszle, 1912. 158/61. l.

tatnánk, ha lehetne-is: efféle aprólék déb-dábon, a' mi oltsó, még-is inkább kapnak.²⁴

A könyvkötők könyvárusi tevékenysége egyébiránt nem tekintendő valami esetleges mellékfoglalkozásnak, hanem hivatásuk integráns részének. Ez tudomásunk szerint legelőször I. LIPÓT király 1700 június 11-én Bécsben kelt privilégiumában jut kifejezésre, amellyel KÖHLER MIHÁLY és RÖSCH JAKAB eperjesi, valamint STEINHÜBEL JÁNOS GYÖRGV és GRAMS JÁNOS JAKAB löcsei könyvkötők kérelmére a löcse-eperjesi bibliopola és compactor-céh 22 pontból álló német nyelvű céhszabályait megerősítette.²⁵ Ezt az álláspontot képviseli továbbá a budai könyvkötők 1767 július 7-én a helytartótanácsához benyújtott céhszabálytervezetének 11. pontja is, mely kimondja, hogy a céh tagjai a királyság területén minden nemű engedélyezett könyvkötészeti és könyvárusi cikkekkal (Buchbinder- und Buchführer-Waaren) szabadon kereskedhetnek.²⁶

Úgy a könyvnyomtatók, mint a könyvkötők a könyveket, nagyban és kicsinyben egyaránt, főleg az országos és heti vásárokon hozták forgalomba. Sőt a könyvnyomtatók nem egyszer a vásárokon tettek szert újabb megrendelőkre. Így ROHÁ CZ MENYHÉRT eperjesi rektor 1601-ben az ottani vásáron adta át KLÖSZ BÁRTFAI nyomdásznak könyvnyomtatásra MALUS PÁL *Epitaphia* c. kéziratát.²⁷ A vásárok alkalmával még az illető városban székelő officinák sem resteltek kimenni a piacra, hogy sátrúk ponyvája alatt árusítsák sajtójuk termékeit. A debreceni Városi Nyomdának például még a XIX. század első évtizedeiben is külön sátra volt az ottani vásárokon²⁸ s hogy nem hiába, azt az 1754—57. évekből fennmaradt számadások is igazolják, amelyekben legnagyobb bevételi összeggel következetesen az április, vagyis a debreceni nagy vásár hónapja szerepel.²⁹ Csűrös szerint „egy tanácsvégezés intézkedett afelől, hogy a debreceni rendes vásárok alkalmával a debreceni könyvnyomtatónak konkurrens ne legyen.”³⁰ Kár, hogy nem árulja el, mikor kelt ez a tanácsvégezés? A XVII. század végén még aligha állt fenn ez a korlátozás, mert különben a Németalföldről hazatérő M. TÓTFALUSI KIS MIKLÓS nem árusíthatta volna a debreceni vásáron a magával hozott *Bibliá*-kat és *Soltár*-okat. A vásárokon kirakodó könyvkötők is ilyenkor szerezték be a helybeli, vagy a vásáron megjelent idegen könyvnyomtatók produktumait. Később a megrendeléseket küldöncök útján is lebonyolították. E célra többnyire az utazó diákokat használták fel. Így tudjuk, hogy Z. NAGY JÁNOS váradi könyvkötő a NOTTENSTEIN JÁ-

²⁴ *Maga mentsége.* 82. l.

²⁵ IVÁNYI BÉLA 1926, I. 12. kelt levélbéli sz. értesítése.

²⁶ Idézi GÁRDONYI: *Magyarorsz. könyvnyomdászat*, stb. 34. l.

²⁷ L. RÁTH GYÖRGY: *Grádeczi Horváth és Lám vitája*. IK, 1894: 157. l.

²⁸ CSÜRÖS FERENC: *A debreceni városi nyomda tört.* Debrecen, (1911). 163. l.

²⁹ U. o. 223. l.

³⁰ U. o. 163. l.

NOS GYÖRGY által 1733 januárjában neki szállított könyvek el nem kelt példányait DIMCSIK TAMÁS diák útján származtatta vissza.³¹

Az ilyen távrendeléseket a könyvnyomtatók kiadvány-jegyzékei tették lehetővé. Az első kiadvány-jegyzék, mely ránk maradt, a nagyszombati nyomda már említett katalógusa 1710-ből, mely összesen 390 könyvcímet tartalmaz. Ezek közül 75 magyar, 15 német és 25 szláv; a többi mind latin. Ugyanez a vállalat 1753-ban és 1770-ben újra kiadta katalógusát még pedig az 1710. évinél egyre nagyobb terjedelemben.³² Jóval jelentéktelenebb ennél a debreceni Városi Nyomda *Exemplárok catalogusa*, mely 1778-ban készült 300 példányban és fél ívnyi terjedelemben.³³ Ennek, vagy egy korábbi, 1762 körül megjelent kiadásának egy példánya megvan a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának egyik kolligátumában.³⁴ Ezek mellett a viszonylag nagyobb szabású kiadói tevékenységet kifejtő nyomdai üzemek mellett, úgy látszik a jelentéktelenebb officinák is szükségét látták annak, hogy tömegfogyasztásra szánt cikkeiket nyomtatott kiadvány-jegyzékek útján propágálják. Ezek egyikét, a budai NOTTENSTEIN JÁNOS GYÖRGY 1733. évi *Catalogus librorum*-át, ezt a kéthasábos, egyleveles aprónyomtatványt, egy pörös ügy mellékleteként, megőrizte számunkra a véletlen.³⁵ Kérdés már most, vajjon ezek a kiadvány-jegyzékek az olvasó közönségnek, vagy pedig a könyvek terjesztőinek voltak-e szánva? Aligha tévedünk, ha föltesszük, hogy ezek a katalógusok kizárólag a viszontelárusítók, tehát elsősorban a könyvkötők és a könyvkereskedők tájékoztatására szolgáltak. A debreceni jegyzékben például két olyan könyv szerepel, amelynek ára 14 és $\frac{2}{7}$ dénárra van téve, ami csakis nagybani ár lehetett. A NOTTENSTEIN-féle jegyzék pedig szinte kizárólag olyan fajta irodalmat ölel fel, amelynek publikuma nem katalógusokból, hanem a ponyván vagy a könyvesboltban tájékozódik. Éppen ezért kockázatos dolog a jegyzékekben szereplő árakat mai értelemben vett bolti áraknak, azaz olyanoknak tekinteni, amennyiért a kiskifogyasztó a könyvek birtokába juthatott. NOTTENSTEIN ugyan a budai Tanács elé terjesztett panaszában azt állítja, hogy NAGY JÁNOS váradi könyvkötőnek a nyomtatott katalógusban feltüntetett áraknál olcsóbban szállított, de ez vagy sze-

³¹ GÁRDONYI: *Magyarorsz. könyvnyomdászat*, stb. 36. l.

³² V. ö. *A K. M. Egyet. Nyomda tört.* 119. és 120. jegyz. a 184. l. A 91. l. olvasható szöveg szerint az 1770. é. könyvjegyzék több mint 30 oldalas, v. i. az 1710. évi- nek közel kétszerese.

³³ ZOLTAI, i. m. 25. l.

³⁴ HELLEBRANT ÁRPÁD: *Magyar könyvjegyzék a 18. sz.-ból.* M. Kvszle, 1917: 99/102. l. ZOLTAI figyelmét ez az ő szempontjából fontos közlemény elkerülte. HELLEBRANT a hely, év és nyomda jelzése nélküli 42 cm hosszú és 12 cm széles egyleveles nyomtatványról még csak föltételezi, hogy azt MARGITAI adta ki. De ha összevetjük az itt felsorolt könyveket és árakat ZOLTAI egybeállításával, kétségtelenné válik, hogy valóban a debreceni nyomda kiadványjegyzékével van dolgunk!

³⁵ Hasonmását l. GÁRDONYI: *Magyarorsz. könyvnyomdászat* stb. 1. mell.

menszedett hazugság, vagy pedig föl kell tételeznünk, hogy a katalógus árai magyar, a számla árai pedig rajnai forintokban értendők. Hiszen például a katalógusban 3—3 dénárral szereplő *Alphabeticus liber latino-hungaricus*-ból és *ABC Büchl*-ből 100—100 példányt 3—3 forinton, a 10 dénár-ra tett *Murányi Venus*-ből pedig 50 példányt öt forinton kapott a várad-i kompaktor!³⁶

Az első ismert, szorosabb értelemben vett, hazai könyvkereskedő (bibliopola, Buchführer), aki — legalább amennyire tudjuk — könyvkötéssel nem foglalkozott, STEINHOFER szerint³⁷ valami AMBRUS nevű eperjesi könyvkereskedő volna 1547-ben. Ez azonban alighanem tévedés. AMBRUS ugyanis MÁRTON kassai könyvkötő és könyvárus szolgája (Knecht) volt, aki mint ilyen, már 1535-ben szerepel Kassa város jegyzőkönyvében gazdája két késedelmeskedő vevőjének GYÖRGY diáknak s egy közelebbről meg nem nevezett rozsnyói lakosnak tartozása behajtásánál.³⁸ Alighanem hasonló ügyben járt el gazdája megbízásából 1542-ben Eperjesen, ahol MÁRTON kompaktor 1542/3-ban is kötött üzleteket, de mint STEINHOFER megjegyzi több sáfrányt és borsot adott el, mint könyvet. Mi lett e sokoldalú férfiú további sorsa: nem tudjuk. Valamivel többet tudunk GUTTLER GÁSPÁR eperjesi könyvkereskedőről, aki 1547-től 1563-ig sűrű üzleti összeköttetésben állott Kassával. Így 1547-ben Kassán lefoglaltatta ZABÓ MÁRTON minden javát 6 frt 10 dénárnyi tartozása fejében.³⁹ Típusos vándor könyvárus volt, aki árúival egész Erdélyig elkalandozott. 1561-ben Gyulafehérvárt — valószínűleg tiltott könyvek forgalomba hozatala miatt — fogságba vetették és JÁNOS ZSIGMOND fejedelem csak Eperjes városa közbenjárására bocsátotta szabadon.⁴⁰ Később azután kivándorolt, vagy visszavándorolt Boroszlóba. Bártfa első könyvkereskedője, akinek nevével legelőször 1548-ban találkozunk, DUDLING KRISTÓF volt, aki MELANCHTON FÜLÖP bártfai bíró ajánlására 110 forint ára könyvet kapott hitelbe GOLTZ MÓRIC wittenbergi könyvkereskedőtől, de tartozását többszöri sürgetés dacára még 1566-ban sem rendezte. Kétségkívül azonos azzal a „bártfai Kristóf, magyarországi jámbor könyváros“-sal, aki Wittenbergben érintkezésbe lépett BATIZI ANDRÁSSAL s rávette, írnia meg a *Keresztyéni tudománról való könyveczké-t* (RMK, I: 23. sz.), amelyet aztán 1550-ben LAZARZ ANDRYSOWICZ, híres krakkói nyomdász hozott ki. Vajjon DUDLINGnak része volt-e a kis könyv kiadásában, azt az előszó, melyből ezeket az adatokat merítettük, nem árulja el. CROMER LÉNÁRT,

³⁶ GÁRDONYI, i. m. 37. l.

³⁷ *A könyv története*. Bp., 1915, I: 65. l.

³⁸ KEMÉNY LAJOS: *Adatok a kassai könyvmásolók ... történetéhez*. M. Kvszle, 1910: 188. l.

³⁹ M. Kvszle. 1920/21: 133. l.

⁴⁰ KEMÉNY, i. cikke. M. Kvszle, 1910: 190. l.

kassai jegyző egy 1560 január 5-én kelt leveléből ismerjük a név szerint meg nem nevezett beszercebányai könyvvarus szomorú sorsát. A hatóság egész könyvkészletét lefoglaltatta és lebélyegeztette, PÉCHY GÁSPÁRT pedig azzal a császári parancssal küldték a helyszínére, hogy a szerencsétlen könyvvarust megkötözve szállítsa Bécsbe. Azonban utóbbi jóakarói figyelemzetetésére kerekét oldott s PÉCHY dolga végezetlenül tért vissza a császárvárosba.⁴¹ A könyvvarusok készletének lefoglalása később is divatozott. Például SÁTOR PÉTER komáromi kompaktor és FÜLÖP MIHÁLY egész áru-raktárát 1740-ben a nagysallói (Bars vm.) vásáron pandúrokkal foglaltatta le az ottani plébános.⁴² Tekintélyes könyvkereskedő lehetett PÉTER pozsonyi bibliopola, mert 1587-ben őt bízták meg azzal, hogy BARANYAY ISTVÁN érseki jószágigazgató társaságában megbecsülje néhai MOSSOCZY ZAKARIÁS nyitrai püspök könyvtárát.⁴³ Csupán a nevük maradt fenn FABRI MÁRTON (1549) selmecbányai, VALENTIN (1550) brassói és SCHULTTH JÁNOS (1562) nagyszebeni könyvkereskedőknek, míg WILDT GYÖRGY özvegyéről legalább annyit tudunk, hogy a XVI. század vége felé hét évi szabadalmat kapott külföldi könyvek behozatalára és Nagyszebenben való árusítására.⁴⁴

A XVI—XVII. század fordulóján tekintélyes könyvkereskedő lehetett Lőcsén BREVER BRUNÓ, talán a nyomda alapító LÖRINC édesatyja, aki ily minőségben 1594—96-ban és 1627—33-ban szerepel a lőcsevárosi iratokban. A XVII. századból mindössze három könyvkereskedő nevét ismerjük s ezeket is csak kiadványaik alapján. Ezek a nagyszebeni FIEBECK BENJAMIN, aki 1616 és 1622 között egy-egy német énekes- (RMK, II : 371. sz.) és zsolnároskönyvet (RMK, II : 377. sz.), továbbá KAROLI PÉTER közkedvelt elemi görög nyelvtanát (RMK, II : 426. sz.) is kiadta, mely utóbbihoz tíz évre szóló fejedelmi privilégiumot is nyert; továbbá a pozsonyi SCHÄFFER DÁVID, aki 1670-ben (RMK, II : 1254. sz.) és SCHÄFFER JÁNOS KERESZTÉLY, aki 1698-ban (RMK, II : 1943. sz.) hozott ki egy-egy kötetet. A könyvesbolt legrégebb hazai ábrázolása COMENIUS *Orbis pictus*-ának 1675. évi brassói kiadásában maradt reánk. De ne higyük, hogy ez a kis illusztráció a helybeli bibliopolium: a brassói képecske az 1656. évi nürnbergi kiadás ábrájának puszta másolata.⁴⁵

⁴¹ KEMÉNY LAJOS, u. o. 190. l.

⁴² STEINHOFER, i. m. I : 74. l.

⁴³ IVÁNYI BÉLA: *Mossóczy Zakariás és a magyar corpus iuris keletkezése*. Bp. 1926. 101/2. l.

⁴⁴ STEINHOFER, i. m. I : 66. l.

⁴⁵ Ugyane képecske BUBENKA Jónás metszette reprodukcióját, mely az 1685. é. lőcsei kiadáshoz készült hasonlóban l. GULYÁS PÁL: *A könyvnyomtatás Magyarországon*, 1. kötet. 145. kép a 252. l. Az ábrán előforduló számjegyeket a szöveg ekként értelmezi: 1. könyvvaros: bibliopola; 2. könyvvaros bolt: bibliopolium; 3. lajstrom: catalogus; 4. könyv-tartó póczok: repositoria; 5. könyv-támasztó: pluteus; 6. bibliothéka: Bibliotheca.

Az első hazai könyvesboltot — mai tudásunk szerint — 1712-ben nyitották meg a nagyszombati szász gimnáziumhoz tanárokkul külföldről meghívott CHR. VOIGT és J. B. HABERMANN. Boltjukban egyéb szükséges könyveken kívül 80 *Bibliát* és 200 *Új Testamentumot* tartottak raktáron. Sajnos, vállalatuk nagyon is rövid életű volt, mert VOIGT 1713-ban elűzték Szombathelyről.⁴⁶ A török iga alól felszabadult Budán az első könyvkereskedő a Vízi városban letelepedett RING TIVADAR volt, aki 1706 március 26-án halt el. Körülbelül vele egy időben került Pestre KIRCHHOFFER FERENC könyvárus, aki 1703 január 3-án nyert polgárjogot, de rövidesen elhunyt.⁴⁷ Utánuk a két testvér-városban a könyvkereskedelmet szinte a század végéig a helybeli könyvnyomtatók és könyvkötők bonyolították le. Hellyel-közzel ugyan a házaló képszatócsok (hausierende Bilderkramer) is belekontárkodtak az üzletbe, ami ellen a könyvkötők kézzel-lábbal tiltakoztak. Tiltakozásuknak, legalább Pesten, meg is volt a foganatja. A városi tanács ugyanis 1721 szeptember 19-én elrendelte, hogy a házaló képszatócsok csakis az országos vásárokon árusíthassanak naptárakat és könyveket.⁴⁸ Ezek egyike, valami SCHWARTZ JÁNOS, az Elefánthoz címzett budai fogadóban 1729 július 29-én elhalván, hagyatékát azon frissiben leltározták. Árukészletéből ítélve, mely egy pár ládában elfért, inkább nevezhetnők házaló vegyeskereskedőnek, semmint képszatócsnak. Néhány latin és német, legnagyobb részét jogi, épületes és tankönyvön, 23 térképen, 3 hangjegyen, 60 középnagyságú rézmetszeten, számlálatlan apró képecskén, no meg egy pár rizma író- és levélpapíroson kívül a legheterogénebb árucikkek találtak hagyatékában: különböző kések és tollkések, borotvák, zsebbe való nagyobb tükrök, kézilámpák, órarugók, ecsetek, pusztángfából faragott furulyák, olvasók, — szalmakalapok...⁴⁹ Még nívótlanabb lehetett annak a HOFFER MARGIT nevezetű vándor könyvárusnak a készlete, akit 1762-ben ugyancsak Budán tiltott könyvekkel, egytől-egyig babonát terjesztő apróságokkal való házalásért lecsukattak.⁵⁰

A pesti könyvkötők azonban nemcsak a vándor képszatócsok versenyére ellen tiltakoztak, hanem a sajátképi könyvkereskedők állandó letelepedését is tőlük telhetően megakadályozni, vagy legalább is megnehezíteni törekedtek. Így amikor 1748-ban az akkor 33 éves kölni származású MAUS GELLÉRT letelepedési engedélyért folyamodott a városi tanácshoz, a helybeli könyvkötők névében CHOR JÓZSEF és PÉCSY ANDRÁS tiltakoztak az ellen, hogy kötött könyveket is árusíthasson. Nyomásukra a pestvárosi tanács szeptember 6-án kelt végzésével csak olyan föléttel engedte meg neki a

⁴⁶ Korrespondenzbl. 1882 : 66/7. I.

⁴⁷ NÉMETHY LAJOS: *Nyomdászok*, stb. *Budán és Pesten*. M. Kvszle, 1901 : 57. I.

⁴⁸ GÁRDONYI ALBERT: *Régi pesti könyvkereskedők*. M. Kvszle, 1926 : 45. I.

⁴⁹ GÁRDONYI: *Magyarországi könyvnyomdászat* stb. 59/60. I.

⁵⁰ U. o. 9. I.

letelepedést, ha az új könyveket a helybeli könyvkötőkkel kötteti be, míg a régi könyvekre nézve minden ilyenmű korlátozástól eltekintett.⁵¹ MAUS úgy látszik nagy ambícióval fogott munkához. 1748/56. nem kevesebb, mint hét latin nyelvű munkát adott ki,⁵² majd pedig ő lett a bizományosa PERGHOLD LUKÁCS pesti jogtanár kézikönyvének, a négy kötetes *Methodica in . . . Justiniani Institutionum librum commentatio*-nak (1757/8). Üzletét azonban nem sikerült felvirágoztatnia. A KRÜCHTEN GELLÉRT bécsi könyvkereskedővel szemben 1767 óta fennálló 300 forintnyi tartozását évekig nem volt képes törleszteni s ezért 1775-ben pörbe fogták. A kassai nyomdának pedig egy kisebb összeggel haláláig tartozott. Könyvkereskedői jogosítványát végre is 1770 március 12-én eladta annak a bajorországi Kohlgrubból származó WEIGAND JÁNOS MIHÁLYNAK, akitől 1769 májusában a városi tanács éppen az ő információja alapján megtagadta a letelepedési engedélyt. Ezután az üzleti tranzakció után, úgy látszik a könyvkötő mesterségre fanyalodott. Legalább is amikor 1778 december 3-án elhunyt, a halotti anyakönyvbe könyvkötőként (bibliopegus) jegyezték be a nevét. Annyira elszegényedett, hogy hagyatékából még a temetés költségeire sem tellett. Utóda WEIGAND JÁNOS MIHÁLY, WEIGAND JÁNOS GYÖRGY bécsi könyvkereskedő fivére, 1770 március 16-án nyerte el a pesti polgárjogot. 1774 márciusában addigi csöndestársát, a bajorországi Hochenschwangauból való KÖPFF JÁNOS GYÖRGYÖT cégtársul fogadta s a Weigand és Köpff társaság 1786-ig állott fenn Pesten.⁵³

A Pestnél ebben a korszakban jóval jelentősebb Pozsony könyvkereskedelmi viszonyairól — minthogy a városi levéltár idevonatkozó adatait mindeddig nem tárták fel — sajnos alig tudunk valamit. Pozsony könyvkereskedelmi viszonyaira mindenesetre jellemző, hogy a nagyszombati nyomdának ottani bizományosa 1775-ben — THIEL könyvkötő volt. STEINHOFER szerint 1747/48 (?) táján KOCHBERGER JÁNOS MIHÁLYNAK s 1775 körül LÖWE ANTALNAK volt könyvesboltja az akkori fő- és koronázó városban.⁵⁴ Itt nyílt meg 1765-ben LÖWY EFRAIM üzlete is. Ő volt az első zsidó akinek Magyarországon engedélyt adtak arra, hogy zsidó könyveket árusíthasson. Pozsonyi üzlete rövidesen föllendült, mivel a levantei kereskedők is tőle vásároltak. Üzletét 1809-ben áthelyezte Pestre s az az Orczyházban 1897-ig állt fenn, amikor LÖWY N. E. FIA néven csődbe került.⁵⁵ A zsidók hamarosan rákaptak erre az üzletágra, de nem érték be a zsidó könyvek árusításával, úgyhogy, 1770-ben és 1771-ben a könyvek elkobzá-

⁵¹ GARDONYI: *Régi pesti könyvkereskedők*. M. Kszle, 1926 : 45. és 290. l.

⁵² L. SENNOWITZ ADOLF: *A budai és pesti könyvkereskedelem a mult sz. második felétől 1831-ig*. Corvina, 1896 : 188. l.

⁵³ GARDONYI: *Régi pesti könyvkereskedők*. M. Kszle, 1926 : 290/2. l.

⁵⁴ I. m. I : 81. l.

⁵⁵ Grafikai Szle, 1897 : 159. l.

sának terhe alatt rendeletileg tiltották el őket a keresztény könyvekkel való üzérkedéstől.⁶⁶

1772-ben azután a Helytartótanács elérkezettnek látta az időt, hogy a hazai könyvkereskedelem ügyét szabályozza az augusztus 17-én 3547 szám alatt kiadott Rendtartással.⁶⁷ A 14. pontból álló *Rendtartás* 5. pontja kimondja, hogy ezentúl csak olyan egyének kaphatnak könyvkereskedésre jogot, akik ezt a mesterséget kitanulták s felszabadulásuk után mint segédek legalább négy évig működtek valamelyik könyvesboltban. A tanoncidő (1. pont) hat évben, illetve, ha a gazda szabad szálláson és ellátáson kívül felső és alsó ruhával is ellátta a tanoncot, hét évben szabatott meg. Ez idő alatt a tanoncoknak nemcsak a könyvkereskedelemhez szükséges szakismereteket, hanem a német és latin nyelven kívül még egy idegen nyelvet is el kellett sajátítaniuk. Az önállósulni kívánó segéd ezen felül valamelyik cs. kir. egyetemen a bibliográfiai ismeretekből (tudománytörténetből) vizsgát köteles tenni s az erről szóló bizonyítványt tartozik bemutatni. E mellett a folyamodónak városunkint változó összegű tőkével is kell rendelkeznie. A *Rendtartás* ezt a tőkét Pozsonyra nézve 5000 forintban⁶⁸ állapítja meg, míg egyéb helyekre nézve összegszerű megállapítását a Helytartótanács belátására bizza. A mindenkori tőke felét a folyamodó jótállás útján is biztosíthatja. Az egyes városokban felállítható könyvkereskedések nem voltak számbelileg korlátozva, de a *Rendtartás* (6. pont) kívánatosnak jelzi, hogy számuk szükségtelenül ne szaporíttassék s éppen ezért minden új könyvkereskedés megnyitásához a városi hatóság részéről kikérendő a Helytartótanács külön engedélye.

A privilegizált könyvkereskedő joga özvegyére, kellő szakképzettséggel bíró fiára vagy segédjére minden további nélkül átruházható, kivéve azt az esetet, amikor személyhez kötött jogosítványról van szó. A könyvkereskedő (7. pont) minden nemű, új vagy régi, fűzött vagy kötött könyvekkel, térképekkel és metszetekkel kereskedhetik, persze a cenzura által eltiltott könyvek kivételével. Könyveket maga is kiadhat, vagy vásárolhat másoktól. Őcska könyvekkel mások is kereskedhetnek, ha erre nézve a Helytartótanács engedélyét elnyerték. De az utóbbiaknak új könyveket a készlet elkobzásának terhe alatt tilos forgalomba hozni. Egyúttal a *Rendtartás* (8. pont) óva inti a könyvnyomtatókat és könyvkötőket, hogy ezentúl csakis olyan könyvekkel kereskedjenek, aminőkre eddig is jogosítva vol-

⁶⁶ STEINHOFFER, i. m. I: 76. l.

⁶⁷ GARDONYI: *Magyarorsz. könyvnyomdászat*, stb. 38/41. l. a budai levéltár iratai közt elfekvő *Ordnung f. d. Buchhändler in d. Königr. Hungarn* c. német példányt idézi, de latinul is kiadatott *Ordo pro bibliopolis in Hungaria stabiliter manentibus* c. Utóbbi magyar fordításban közölte BÉKESI EMIL: *Adalék könyvkereskedelmünk 18. sz.-i történetéhez* c. M. Kszle, 1883: 266/9. l.

⁶⁸ Így GARDONYINÁL. STEINHOFFER, i. m. I: 77. l. csak 500 frtot említ, ami alighanem sajtóhiba.

ak, mivel az illetéktelen eladásra szánt készleteket könyörtelenül el fogják kobozni. Idegen könyvkereskedők (9. pont) csakis az országos vásárokon árusíthatják portékájukat s az el nem kelt készleteket tartoznak kivinni az országból, vagy a legközelebbi vásárig hozzá nem férhető módon elraktároztatni. A *Rendtartás* pontjainak betartását (14. pont) a könyvkereskedők sorából évről-évre kirendelt előjáró köteles ellenőrizni s az észlelt rendellenességeket a felsőbbségnek bejelenteni.

A *Rendtartás*nak, miként az előadottakból kitetszik, kettős célja volt: egyfelől a könyvkereskedők szakképzettségének az emelése, másfelől a konkurrenca gúzbakötésével prosperitásuk biztosítása. Ha nem is érte el teljesen ezt a kettős célt, annyi kétségtelen, hogy új korszakot nyit a magyar könyvkereskedelem történetében.

Hazai könyvkereskedelmünknek a *Rendtartás* kibocsátásával lezáródó korszaka csak igen kis mértékben tudta kielégíteni igényesebb könyvgyűjtőink szükségleteit. A szállítási nehézségek még az ország területén megjelenő könyvek beszerzését is fölöttébb megnehezítették. Mint ismeretes, egyik-másik könyvnyomtató egy-egy hazai kiadvány utánnyomását egyenesen azzal indokolta, hogy az eredeti kiadás nehezen hozzáférhető. Még fokozottabban állt ez a külföldi kiadványokra nézve. Bár könyvvásárusaink már a XVI. század óta üzleti összeköttetésben álltak külföldi kiadókkal s meglehetősen nagy hitelekkel is élveztek, ez az összeköttetés természetesen csak a legkeresettebb kiadványfélésegek behozatalára szorítkozott s nem volt, de nem is lehetett a tudós vagy a bibliofil sajátos igényeire tekintettel. GYULAFY LESTÁR egyik levele szerint Erdélyben a XVI. század második felében még a legkitűnőbb klasszikus írók munkáihoz is csak úgy lehetett hozzájutni, ha Németországból hazajövő diákok hozták magukkal őket.⁹⁹ A XVII. században I. RÁKÓCZI GYÖRGY, aki lelkes könyvbarát volt, az újabb kiadványokat — miként ez TOLNAI ISTVÁNNAL folytatott levelezéséből kiderül — szintén a külföldi főiskolákat járó protestáns ifjakkal, meg az ország határain kívül megforduló kereskedelmi ügynökeivel vásároltatta össze.¹⁰⁰ A XVIII. század folyamán BOD PÉTER és RÁDAY GEDEON gróf egymás számára kölcsönösen vásároltak könyveket. BOD a gróf erdélyi ügynöke volt s ügyfele érdekében még a mágnás asszonyokat is megmozgatta. Így gróf TELEKI JÓZSEFNÉ 1755-ben hét kötetet vásárolt RÁDAY részére. Viszont RÁDAY magyarországi könyvek beszerzésénél járt BOD PÉTER kezére.¹⁰¹ Báró PATACHICH ÁDÁM kalocsai érseknek (1776—1784), aki már nagyváradi püspök korában (1759—1776) is szenvedélyes könyvgyűjtő volt, minden nagyobb városban megvoltak a maga ügynökei.

⁹⁹ SEBESTYÉN JÓZSA: *Gyulafy Lestár történeti maradványainak művelődéstört. vonatkozásai.* Bp., 1905. 39. l.

¹⁰⁰ SZILÁGYI SÁNDOR: *I. Rákóczy György.* Bp., 1893. 29. l.

¹⁰¹ V. ö. M. Kszle, 1882 : 257/63. l.

Igy Bécsben KÜBLER IGNÁC és KURZ ANTAL, Nürnbergben RESTE MIKLÓS és Rómában ZACCARIA FERENC ANTAL. E mellett rendszeres összeköttetésben állott bécsi és római könyvkereskedőkkel is. KLIMÓ GYÖRGY pécsi püspök, miként ez az 1760/76. időközből fennmaradt levelezéséből kiteszik, PAOLO BERNARDO GIORDANI kanonok, az egyházmegye római ügyvivőjének közvetítésével fődözte könyvszükségletének egy részét. A küldemények vagy a tengeri úton Anconán és Triesztn át, vagy a szárazföldön Mantován és Veronán át jutottak el Bécsbe s innen a püspök bécsi ügynöke, BERNÁTH GYÖRGY továbbította urához az elvámolt és megezenzúrázott könyvekkel telt ládákat.⁶²

A korabeli könyváraakra nézve csak igen szórványos adatok állanak rendelkezésre. A hagyatéki leltárak becsárai annyira ingadozók — a fentebb ismertetett GALLEN-féle leltár például MELIUS *Herbarium*-át (RMK, I: 141. sz.) négy ízben sorolja fel s minden egyes alkalommal más és más összegre becsüli —, hogy azokat zsinórmértékül nem fogadhatjuk el, a régi magyar könyvekben található ily nemű bejegyzéseket pedig rendszeresen még senki sem gyűjtötte egybe. A legrégebb ilyen adat, amiről tudunk *A Bibliának első része, azaz Mosesnek öt könyve* (Kolozsvár, 1555. RMK, I: 24. sz.) akadémiai példányában maradt ránk. A 416 levélre terjedő negyedréti kötetnek ezt a példányát NAMÉNYI ANDRÁS 1557-ben egy forint 38 dénárón vásárolta.⁶³ 1640—41-ben BREUER LÖRINC egy kassai kereskedőnek egy négy nyelvű szótárt 1 forint 50 dénárón, egy *Terentiust* ugyanennyiért, egy HUTTER-féle *Compendium*-ot (Lőcse, 1641, RMK, II: 578. sz.) egy forint 60 dénárón, egy magyar *Evangélium*-ot, amin kétségkívül a *Vasárnapokra és ünnepnapokra* szóló evangéliumok és epistolák valamelyik lőcsei kiadása és nem a teljes Új Szövetség értendő 60 dénárón s egy kalendáriumot 36 dénárón szállított.⁶⁴ M. TÓTFALUSI KISS MIKLÓS szerint a KÁROLI-féle *Bibliát* 10—12 forinton árusították. Ő a maga amsterdami kiadását „mintegy” 5 forinton, az *Új Testamentum*-ot aranyozott kötésben 2 forinton, a *Soltárok*-at ugyanúgy kötve 10 sustákon s kötetlenül 75 pénzen hozta forgalomba a debreceni vásáron.⁶⁵ A lőcsei GÜNTHER SÁMUEL naplójában 1759 január 17-én följegyezte, hogy ZWANZIGER uram által Kassáról meghozatta FÉNELON: *Telemachus bujdosásának történeteit* gr. HALLER LÁSZLÓ fordításában (Kassa, 1758) s azért egy rénes forintot fizetett. Ugyanő március 23-án közelebről meg nem határozható kötetlen grammatikáért két garast adott.

Látszólag kedvezőbb a helyzet a XVIII. századra nézve, mert hiszen úgy a nagyszombati nyomda 1710. évi kiadványjegyzéke, mint a NOTTEN-

⁶² V. ö. EUGEN TRAVNIK: *Zur Entstehung d. kirchenfürstl. Bibliotheken Ungarns* im 18. Jh. Deutsch-Ung. Heimatbl. 1934: 19/20. l.

⁶³ V. ö. Arch. f. Siebenb. Landesk. U. S. XIV: 495. l.

⁶⁴ IFJ. KEMÉNY LAJOS: *Adatok Breuer Lőrinc életéhez*. M. Kszle, 1894: 96. l.

⁶⁵ *Maga mentéje*. 7. l.

STEIN-nyomda 1733 körüli és a debreceni Városi Nyomda év nélküli katalógusa az árakat is föltünteti. A nagyszombati jegyzékben az árak 3 dénár és 10 forint közt váltakoznak. 3 dénár a különböző ábécés könyveket vesztegették, míg a 10 forintos árat csupán egyetlen kiadvány, a CACHERANI-féle *Theologia assertiva* érte el. A *Corpus juris hungarici* 9 forintba került, míg a KÁLDI-féle *Bibliá*-t kötve potom 4 forinton árusították. Kelendőségére jellemző, hogy a Bécsben 1626-ban megjelent kiadás még 1710-ben is raktáron volt! Még bámulatosabb olcsóság volt PÁZMÁNY *Kalauz*-a, mely 1613-tól 1637-ig három kiadást ért s így a maga idejében egyike volt a legnagyobb könyvsikereknek. Az 1637. évi kiadás azonban már oly lassan fogyott, hogy csak 1766-ban került sor a 4. kiadásra, jöllehet a testes fóliánst 1710-ben 2 forintért árusították, tehát ugyanannyiért, mint ILLYÉS ANDRÁSNAK VILLEGAS-fordítását, az *A Keresztyani életnek példájá*-t. A NOTTENSTEIN-féle katalógusban BALLASSA-RIMAI *Istenes énekei* 13 dénárral, GYÖNGYÖSI ISTVÁN *Charikleája* 40, *Murányi Venus*-a 50, *Kemény János*-a pedig 13 dénárral szerepel. Ugyanitt az ábécés könyvek 2—5 dénár, ALVAREZ tankönyvei 10 dénár, a CANISIUS-féle katekizmusok 6 dénár, a negyedréttű *Krackauer Kalender* 10 és a tizenhatodréttű 5 dénár vannak téve. A debreceni jegyzékben a legdrágább könyv 2 magyar forint 40 dénár s a legolcsóbb 2 dénár volt. A maximális árat az ÖREG *Graduál* író papirosra nyomtatott példányaiért számították fel, míg ugyanaz nyomtató papirosra csak 1 forint 80 dénárba került. Az egész énekeskönyvért (*Dicséreték és Soltárok*) és az Új Testamentum 12.-réttű kiadásáért egyformán 1 forint 2 dénárt kértek. Ha még megemlítjük, PICTET *Theologia christiana*-ját, amelynek ára 1 forint 20 dénárban szabattott meg, úgy fölsoroltuk a jegyzék valamennyi tételét, melynek ára az egy forintot meghaladta. A magyar ábécé, az *Agenda* s a *Fundamentum* (elemi katekizmus) — valamennyi ívnyi apróság — 2-2 dénárba, egy-egy széphistória 2-4 dénárba került. Ezeket az árakat azonban csak azok fizették, akiknek módjukban állott közvetlenül a nyomdától beszerezni könyveiket. Akik a közvetítő könyvkereskedelemre voltak utalva, jóval többet kellett, hogy fizessenek. DECSY SÁMUEL 1790-ben fölpanaszolja, hogy a könyvárusok és a könyvkötők nem érik be tíz százalékos haszonnal, hanem 25—30 százalékot követelnek, aminek következtében a jó könyveket „másfél annyi“ áron adják, mint a szerző megállapította.⁶⁶ Régi uzus, hogy ne mondjuk abuzus volt ez, amit maguk a szerzők vagy a kiadók is helyben hagytak. Amikor 1578-ban BÁNFFY MIKLÓS KULCSÁR GYÖRGY postilláit odaadja bizományba DESICH PÉTER pozsonyi könyvárusnak, az arra nézve szabad kezét enged neki,

⁶⁶ *Pannoniai Fénix*. Wien, 1790. 116. l., idézi GÁRDONYI ALBERT: *M. író és könyvkiadó a 18. sz. végén*. M. Kvszle, 1937: 339. l.

csak a maga részére köt ki példányonként egy-egy tallért.⁶⁷ M. TÓTFALUSI KISS MIKLÓS is megemlíti, hogy a *Soltárok*-ért, amelyeket ő kötve 10 sustákért árusított, a kompaktorok 12 sustákot is elkértek a azt meg is kapták.⁶⁸ Viszont a szerzők vagy a kiadók részéről az árleszállítás meg a kedvezményes ár sem volt ismeretlen fogalom. BORNEMISZA PÉTER öt postillakötetét eredetileg 10 forintra tartotta, de pénz dolgában megszorulván, felhatalmazta MÁRIÁSYÉKAT, hogy esetleg nyolc forintért, a 4., és 5. kötetet pedig az eredeti négy forint helyett három forintért árusíthassák.⁶⁹ KISS MIKLÓS pedig a *Soltárok*-at fűzve „Ekklesiasticusoknak... kit 60, kit 66 pénzen“ s kötve 8 sustákon vesztegette el az önmaga által megállapított 75 pénz, illetve 10 susták helyett.⁷⁰ Kiadók és könyvkereskedők a körülményekhez képest szabták meg az eladási árat. Élelmes kereskedők rendszeren nagyobb árat kértek könyveikért, mint amennyire valójában számítottak, „mert ez a' Nemzet — panaszolja KISS MIKLÓS — semminek limitált árrához nem szokván, nem állhatja, hogy még-is el ne kunyeráljon benne. Ugy, hogy ha a' bibliát két pénzen tartanám, még-is a' Magyar egy pénzen kéré.“⁷¹

GULYÁS PÁL

⁶⁷ LUKINICH IMRE közlése, M. Kvszle, 1924 : 86/8. l.

⁶⁸ *Maga mentsége.* 7. l.

⁶⁹ TOLNAI GÁBOR: *Újabb adalék a 16. sz.-i magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem történetéhez.* M. Kszle, 1937 : 161. l.

⁷⁰ *Maga mentsége.* 7. l.

⁷¹ U. o.